

שבט התשע"א

בס"ד

האירועים במרה

לפרשת בשלח (ע"פ שעורו של הרב אלחנן סמט)

2. איזכור המים ב-4 חניות מתוך 5

1. במדבר שור – "וְלֹא מָצְאוּ מַיִם" (ט"ו, כב)
2. במרה – "וְלֹא יָכְלוּ לְשִׁתּוֹת מַיִם מִמֶּנָּה כִּי מָרִים הֵם" (שם, כג)
3. באילם – "וַיִּשְׂם שְׁתֵּי עֶשְׂרֵה עֵינֹת מַיִם וְשִׁבְעִים תְּמָרִים וַיַּחֲנוּ שָׁם עַל הַמַּיִם" (שם, כז)
4. ברפידיס – "וַיֵּאֵן מַיִם לְשִׁתּוֹת הָעָם" (י"ז, א)

ובכן, באותם שלושה ימי נדודים ראשונים, בוודאי נסתפקו ישראל מן המים שבכליהם.

ועתה, הנה הגיעו לתחנתם הראשונה במדבר – למרה, ובה דווקא יש מים, אך לא יכלו לשתותם "כִּי מָרִים הֵם". ורק בתחנתם הבאה, באילם, ימצאו שתים עשרה עינות מים מתוקים.

סיפור האירועים במרה, הבא לאחר אותו פסוק מעבר (כב) המתאר את הליכתם שלושת ימים במדבר שור, הוא סיפור זעיר בן ארבעה פסוקים – ט"ו, כג-כו – ובו שישים ושבע מילים.

3. שמות ט"ו

כג וַיֵּבְאוּ מֵרְחֵה
וְלֹא יָכְלוּ לְשִׁתּוֹת מַיִם מִמֶּנָּה
כִּי מָרִים הֵם
עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ מֶרָה.

כד וַיֵּלְנוּ הָעָם עַל מֹשֶׁה לֵאמֹר:
מֶה נַשְׁתָּה.

כה וַיַּעַק אֵל ה'
וַיֹּרְחוּ ה' עַץ
וַיִּשְׁלַךְ אֵל הַמַּיִם
וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם

שָׁם שָׁם לֹא חָק וּמִשְׁפָּט
וְשָׁם נִסְחָו.

כו וַיֹּאמֶר: אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֶל-לִהְיֶיךָ
וְהִיָּשֶׁר בְּעֵינֶיךָ תַעֲשֶׂה
וְהִאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתַי
וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקֵּי

כז כָּל הַמִּחְלָה אֲשֶׁר שָׁמַתִּי בְּמִצְרַיִם
לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ
כִּי אֲנִי ה' רַפְּאֵךְ.

³ שבוע אחרון של חודש ניסן ועוד ארבעה שבועות של חודש אייר. בראש חודש סיון כבר חנו ישראל בהר סיני.

א. מבוא

סיפור בקיעת ים סוף ושירת הים הנסמכת אליו, הבאים בראש פרשתנו, חותמים את סיפור היציאה ממצרים, בהשלים את תהליך השחרור ממצרים, כך שיהא לא רק שחרור פיזי אלא גם שחרור פסיכולוגי מיראת המצרים.

והנה, מייד לאחריהם מתחילה תקופת נדודים קצרה במדבר, אשר סיומה יהא בבוא בני ישראל אל מדבר סיני (י"ט, א).¹

במקום זה יחנו בני ישראל כמעט שנה שלמה, שלאחריה יחדשו את נדודיהם במדבר עד בואם אל ערבות מואב.

תיאור תקופת הנדודים הראשונה של ישראל במדבר נפתח בסוף פרק ט"ו, בפסוק שבו בא לידי ביטוי הניתוק מן האירוע המרומם שקדם להם, והמעבר לאותם קשיי קיום אופייניים להולכים במדבר:

1. שמת ט"ו

(כב) וַיִּסַּע מֹשֶׁה אֶת יִשְׂרָאֵל מֵיַם סוּף וַיֵּצְאוּ אֶל מִדְבַּר שׁוֹר וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבַּר וְלֹא מָצְאוּ מַיִם.

פרק הזמן של 'שלושה ימים' משמש במקומות רבים במקרא כתקופה הנחוצה להבשלת תהליך או להשלמת שינוי במצבו של האדם.²

כך הדבר אף במקומונו:

ההליכה במשך שלושה ימים במדבר שור הבשילה את השינוי במצבו של העם, שהפך להיות מעתה עם הנווד במדבר.

הדבר הראשון שאליו נתוודע העם בשלושה ימים אלו הוא: "וְלֹא מָצְאוּ מַיִם".

בעיית המים היא הבעיה הראשונה במעלה ביחס לנוודים במדבר.

שים לב: בתקופה הקצרה של נדודיהם עד בואם להר סיני – תקופה של שבועות אחדים,³ נזכרו המים בארבעה מקומות מתוך החמישה שצוינו בתיאור נדודיהם (בפרקים ט"ו-י"ז):

¹ תיאור תקופת הנדודים הקצרה הזאת מתחיל בסוף פרק ט"ו (פסוק כב), והוא משתרע על פני פרקים ט"ז-י"ח.

² נביא כאן דוגמאות אחדות מתוך הרבות שיש במקרא: אברהם ההולך לעקוד את יצחק מזהה את המקום ונפרד מנעריו ביום השלישי – בראשית כ"ב, ד; יוסף אוסף את אחיו למשמר שלושת ימים עד שיסכימו לשלוח אחד מהם להביא את בנימין, וכשאינם מוכנים לכך הוא משחררם ביום השלישי – בראשית מ"ב, יז-יח; ההכנות למעמד הר סיני נמשכות עד היום השלישי – שמות י"ט, יא; אחרי שלושה ימים של חיפושים מכירים בני הנביאים בכך שאליהו לא ישוב עוד – מל"ב ב', יז; אחרי שלושה ימים בבטן הדג מתפלל יונה אל ה' – יונה ב', א.

והנה כל אחד משני האירועים הללו זכה לסיפור קצר בפני עצמו.⁵

מלבד זאת, עצם העובדה ש"כך הוה" ודאי אינה מקרית: מדוע בחר ה' לתת לעמו 'חוק ומשפט' דווקא במרה?

מסתבר שהדבר קשור במה שאירע במרה לפני כן – בתלונת העם על מרירות המים, ובנס שעשה שם משה על פי הוראת ה' כדי להמתיקם.

ובכן, קשר זה בין האירועים יוכל אולי להצדיק גם את צירופם של שני האירועים למסגרת סיפורית אחת.

ג. קשרים לשוניים בין שתי מחציותיו של הסיפור

האם ניתן לגלות קשרים ענייניים או סגנוניים בין שני חלקי הסיפור, מלבד הקשר הברור ששניהם התרחשו באותו מקום (מה שבא לידי ביטוי בחזרת הכינוי הרומז "שֶׁס" פעמיים בחלקו השני של הסיפור)?⁶

1. מילה אחת במחצית הראשונה של הסיפור שייכת לשדה סמנטי הקשור דווקא לנושאה של מחציתו השנייה.

מילה זו היא "וַיִּוְהַי" (- ה' למשה עץ).

השורש יר"ה בבניין הפעיל בהקשר שבו אנו מצויים, בא במקרא ברוב הופעותיו במשמעות של 'לימד', 'הדריך'.

לעתים הוא בא בהקשר מובהק של לימוד מצוות:

4. השורש יר"ה בהקשר של לימוד מצוות

"ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם" (שמות כ"ד, יב);
 "ויורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל" (דברים ל"ג, ז).

ובמקרים רבים בא שורש זה בהקשר לדרך חיים שעל האדם ללכת בה:

5. השורש יר"ה בהקשר לדרך חיים שעל האדם ללכת בה

"הורני ה' דרכך" (תהילים כ"ז, יא);
 "והוריתי אתכם בדרך הטובה" (שמ"א י"ב, כג).

⁵ אמנם יש קשר בין שני האירועים שאירעו ברפידיים ובין שני הסיפורים שסופרו אודותם, ואף על פי כן ברור ששני סיפורים שונים הם.

⁶ רש"י ומפרשים נוספים פירשו כי המילים "וְשֶׁס נָסְהוּ" המופיעות בסוף פסוק כה, מכוונות לאירוע המתואר בחלקו הראשון של הסיפור: "יושם נסהו" – לעם, וראה קשי ערפו, שלא נמלכו במשה בלשון יפה: בקש עלינו רחמים שיהיה לנו מים לשתות, אלא נתלוננו". על פי פירוש זה מטשטש הגבול הברור בין שני חלקי הסיפור, ושני נושאים מתערבבים זה בזה. אולם פירוש זה קשה: המילים "שם נסהו" היו צריכות לבוא ראשונות, ורק לאחריהן "שם שם לו חק ומשפט", שהרי התלונה על המים קדמה בסיפורנו לנתינת החוק והמשפט.

על פי מקומן של המילים "וְשֶׁס נָסְהוּ" ולאור ההקשר שבו הן באות, נראה פירושו של ר"ע ספורנו למילים אלו:

"יושם נסהו" – אם יקבל החוק והמשפט אשר שם לו, ולא יחזור לסורו, וזה הנסיון היה, כי אמנם אמר לישראל – "אם שמע תשמע לקול ה' א-להיך" – לקבל עליך אותו חוק ששם לך... אז תימלט מכל מדווי מצרים, אבל אם תקבל עליך עתה ואחר תבגוד – ישים עליך כהנה וכהנה בלי ספק.

חיזוק לפירושו של ספורנו, כי הניסיון לישראל היה בשמירת המצוות שניתנו להם במרה, הוא בסיפור הסמוך – סיפור ירידת המן. גם שם נזכר ניסיון שניסה בו ה' את ישראל במדבר סיני (ט"ז, ד): "הֲיִנְי מְמַטִּיר לְכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם, וְיִצְא הָעָם וְלָקְטוּ דָבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ לְמַעַן אֲנִסְנוּ הַיֵּלֶךְ בְּתוֹרַתִי אִם לֹא". ופירש רש"י שם: "הילך בתורת" – אם ישמרו המצוות התלויות בו". מסתבר שאף במקומנו יש לפרש "שם שם לו חק ומשפט" ו"שם נסהו" – הילך בתורת ה' שניתנה לו במרה, אם לא. לפי פירוש זה, כי אין במילים "וְשֶׁס נָסְהוּ" כדי לקשור בין שני חלקי הסיפור.

כיוון שזהו סיפור תחנתם הראשונה של בני ישראל בנדודיהם במדבר, ניתן לראות בו מעין 'סיפור מבוא' לקראת המשך דרכם. ואכן יש בו כמה נושאים יסודיים, שנפגוש בהם בהמשך סיפורי הנדודים במדבר.⁴

ג. סיפור אחד, שני אירועים

בסיפור על האירועים במרה ישנם קשיים פרשניים אחדים מסוגים שונים, ועמדו עליהם הפרשנים, קושי קושי במקומו. אף אנו נעמוד על חלקם במהלך עיונו.

ברם, הקושי הגדול בסיפורנו אינו נוגע לפרט מסוים בו, אלא לסיפור בשלמותו, ודווקא קושי זה לא זכה לניסוח מפורש בדברי המפרשים (אף שחלקם התמודד עם הקושי הזה בלא להעלותו במפורש).

הסיפור הזעיר שלפנינו עוסק בעצם בשני נושאים שונים שקשה לגלות ביניהם קשר.

חלקו הראשון – פסוקים כג-כד וחציו הראשון של פסוק כה – מהווה סיפור תלונה מיניאטורי, היכול לעמוד בפני עצמו.

חלקו השני – סוף פסוק כה ופסוק כו – נושא אופי שונה לחלוטין:

יש כאן הודעה על נתינת 'חוק ומשפט' (אמנם בלא פירוט של מצוות מסוימות), ואל הנתינה הזאת מצטרף נאום קצר של ה' המייעד שכר טוב על שמירת מצוותיו וחוקיו.

המעבר מנושא לנושא נעשה תוך כדי אותו פסוק עצמו – פסוק כה, כך שקשה לנתק בין הנושאים.

יתרה מכך: החלק השני של הסיפור מכריז על שייכותו לחלקו הראשון בהדגשה כפולה:

וְשֶׁס לֹא חָק וּמִשְׁפָּט וְשֶׁס נָסְהוּ.
 וְשֶׁס כפול זה רומז למרה.

רמז נוסף לשייכותם של הנושאים השונים כל כך זה מזה למסגרת סיפורית אחת טמון בכך שאורכם אל שני חלקי הסיפור שווה:

בחלקו הראשון של הסיפור 33 מילים ובחלקו השני 34 מילים. אלו הן אפוא שתי מחציותיו של הסיפור השלם.

ובכן, מהו הנושא המשותף לשני חלקי הסיפור?

מובן שאין לקבל תשובה לשאלתנו כי "כך הוה":

במרה אירעו שני אירועים שונים שאינם קשורים זה בזה, והכתוב מספר לנו על שניהם משום שאירעו באותו מקום עצמו ובסמיכות של זמן.

העובדה ש"כך הוה" אינה מחייבת את חיבורם של שני האירועים לסיפור אחד.

הנה, בסוף פרשתנו מסופר על שני אירועים שונים שהתרחשו אף הם במקום אחד – ברפידיים, ובסמיכות של זמן: התלונה על חוסר מים ופתרונה ("ז, א-ז) ומלחמת עמלק (שם, ח-טז).

⁴ א. חוסר מים לשתות; ב. תלונת העם על משה; ג. תפילת משה אל ה' שיפתור את המצוקה; ד. הוראת ה' למשה לפתור את הבעיה באמצעות נס והתקיימות הנס – כל אלו הם מוטיבים החוזרים בסיפורי תלונה נוספים, הן בפרק הנדודים המתואר בהמשך ספרנו והן בתיאור הנדודים בספר במדבר.

ובכן, ההשלמה הטבעית למילים "וַיִּוְרְהוּ ה'..." היא "חַק וּמִשְׁפָּט" לישראל.

ובכן, ההשלמה הטבעית למילים "וַיִּוְרְהוּ ה'..." היא "חַק וּמִשְׁפָּט" לישראל.

על כל פנים, תיאור ה' כ'**רופאם**' של ישראל עשוי לרמוז לאירוע שתואר במחצית הראשונה של סיפורנו – לריפוי המים במרה על ידי משה שפעל על פי הוראת ה', כך שישראל יוכלו לשתותם.⁸

אולם לא זה הדבר שנאמר בסיפורנו, אלא "וַיִּוְרְהוּ ה' עֵצִי", שאותו השליך משה אל המים "וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם".

לכאורה זהה הוראת התיבה "**וַיִּוְרְהוּ**" למילה '**וַיִּרְאֶהוּ**'. אולם רמב"ן התקשה בדבר זה:

נמצא, כי סגנון הכתוב בכל אחת מן המחציות רומז במילה אחת לנושא של המחצית האחרת, ובכך מאותת לנו כי עלינו לחשוף את הקשר המהותי ביניהן.

6. רמב"ן

בעבור שלא מצאתי לשון 'מורה' אלא בעניין לימוד 'וַיִּלְמְדוּ וַיִּאֲמָר לֵי' (משלי ד', ד) – לְמַדְנִי, וכן כולם, נראה בדרך הפשט כי העץ ההוא ימתיק המים בטבעו, והוא סגולה בו, ולימד אותה (- הסגולה) למשה.

אפשרות אחרת מעלה רמב"ן לפרש בה את המילה "**וַיִּוְרְהוּ**": אמר "וַיִּוְרְהוּ" כי לא היה העץ במקום ההוא, והקב"ה הורה את מקומו.

על כל פנים, נראה שבפועל "**וַיִּוְרְהוּ**" יש רמז לשוני לנושאה של המחצית השנייה.

2. במחצית השנייה של הסיפור מצויה מילה אחת שיש לה שייכות אף לשדה הסמנטי של נושא המחצית הראשונה. מילה זו היא "**רִפְאָתְךָ**".

שייכותה לשדה הסמנטי שבו היא מופיעה אינה מעוררת כל קושי: "כָּל הַמַּחְלָה אֲשֶׁר שָׁמַתִּי בְּמִצְרַיִם לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ, כִּי אֲנִי ה' רִפְאָתְךָ" – רפואה שייכת למחלה.⁷

אולם השורש רפ"א מופיע במקרא בהשאלה גם בתחומים אחרים שיש בהם שיקום והצלה.

אחד התחומים האלה הוא הפיכת מים רעים שאינם ניתנים לשתיה למים טובים.

בשני מקומות במקרא, בנוסף לסיפורנו, מדובר בנס של המתקת מים.

המקום האחד הוא ב:

7. מלכים ב פרק ב'

יט וַיִּאֲמְרוּ אֲנָשֵׁי הָעִיר (- יריחו) אֶל אֱלִישָׁע: הֲנֵה נָא מוֹשֵׁב הָעִיר טוֹב, כַּאֲשֶׁר אֲדַנִּי רֹאֶה וְהַמַּיִם רְעִים וְהָאָרֶץ מְשֻׁקֶּלֶת.

כ וַיִּאֲמָר: קַחוּ לִי צִלְחִית חֲדָשָׁה וְשִׂימוּ שָׁם מֶלַח וַיִּקְחוּ אֵלָיו.

כא וַיֵּצֵא אֶל מוֹצָא הַמַּיִם וַיִּשְׁלַךְ שָׁם מֶלַח, וַיִּאֲמָר: כֹּה אָמַר ה' רִפְאֵתִי לַמַּיִם הָאֵלֶּה לֹא יִהְיֶה מִשָּׁם עוֹד מָוֶת וּמְשֻׁקֶּלֶת.

כב וַיִּרְפוּ הַמַּיִם עַד הַיּוֹם הַזֶּה כַּדָּבָר אֲלִישָׁע אֲשֶׁר דָּבָר.

המקום האחר הוא ביחזקאל מ"ז.

הנביא רואה בחזונו נחל היוצא מן המקדש וזורם מזרחה אל ים המלח:

8. יחזקאל מ"ז

ח ט-ט ... וּבָאוּ הַיָּמָה... (ונרפאו) וַנִּרְפוּ הַמַּיִם... כִּי בָאוּ שָׁמָּה הַמַּיִם הָאֵלֶּה וַיִּרְפְּאוּ וְחֵי כָל אֲשֶׁר יָבוֹא שָׁמָּה הַנָּחַל.

אף במחצית הראשונה של סיפורנו ניתן היה לומר אפוא בפסוק כה "וַיִּשְׁלַךְ אֶל הַמַּיִם וַיִּרְפְּאוּ הַמַּיִם", אך הכתוב השתמש בפועל מובחן יותר, המתאים למקומו:

ד. "למה לא פירש כאן החוקים האלה והמשפטים" בטרם נמשיך בדרכנו למצוא את סוד הקשר בין שתי מחציותיו של סיפורנו, עלינו לעמוד על קשיים שישנם בסיפור.

המחצית הראשונה של הסיפור אינה מעוררת קשיים מיוחדים, אולם במחצית השנייה מתעוררים שניים כאלה, ולהם נקדיש את שני הסעיפים הבאים.

מדוע לא הזכיר הכתוב מה הם ה'חוקי' וה'משפטי' ששם ה' לישראל במרה?

שואל הרמב"ן:

9. רמב"ן

"ואני תמה למה לא פירש כאן החוקים האלה והמשפטים, ויאמר: "וידבר ה' אל משה, צו את בני ישראל...". כאשר אמר בפרשיות (- ההלכתיות) הנזכרות למעלה (- בפרשת בא) 'דברו אל כל עדת ישראל וגו' (י"ב, ג), וכן יעשה בכל המצוות באוהל מועד, בערבות מואב ופסח מדבר (במדבר ט', ב)".

חז"ל ציינו מצוות אחדות הבאות בהמשך התורה, ככאלו שניתנו כבר במרה.⁹

ברם לרמב"ן נראה שאין בכוונת חז"ל להפקיע מצוות אלו ממסגרת הזמן שבה הן כתובות בתורה, אלא לומר שמצוות אלו נודעו לראשונה במרה, אף שעדיין לא נצטוו בהן בפועל.

ובכן לשם מה?

רש"י רמז לתשובה:

10. רש"י

במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהן...

ורמב"ן מדייק בדבריו:

11. רמב"ן

משמע, שהודיעם החוקים ההם ולימד אותם: עתיד הקב"ה לצוות אתכם בכך... והיה זה להרגילם במצוות, ולדעת אם יקבלו אותן בשמחה ובטוב לבב. והוא הנסיון שאמר "ושם נסהו". והודיעם שעוד יצווים (- בעתיד) במצוות, זהו שאמר (בפסוק כו) "אם שמע תשמע לקול ה' אלהיך, והאזנת למצותיו" – אשר יצווה אותך בהן (- בעתיד).

⁸ הפרשנים הראשונים רש"י, רמב"ן ורמב"ם ציינו את הקשר הזה בין "אני ה' רפאך" לבין ריפוי המים במרה. רמב"ם כותב: "כי אני ה' רפאך" – כאשר רפאתי המים המרים"; רש"י כותב: "כי אני ה' רפאך" – אשר רפאתי למים, כדכתיב לשון זה באלישע כשריפא המים"; ורמב"ן כותב: "כי אני ה' רפאך" – הבטחה שאסיר מקרבך מחלה באה כדרך כל הארץ, כאשר רפאתי המים".

⁹ רש"י מזכיר את המצוות הבאות: שבת ופרה אדומה ודינין. ופרשני רש"י דנו הרבה בדבריו הללו ובמקורותיהם. במכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דזיסע פרשה א, נזכרו: שבת, כיבוד אב ואם, עריות, דיני אונסין ודיני קנסות וחבלות. במדרשים אחרים נזכרו מצוות נוספות (וראה עוד בברייתא בסנהדרין נ"ב).

⁷ קושי הגיוני בפסוק זה יוזכר להלן, סוף סעיף ה.

זהו אמנם סיפור על נתינת מצוות, הכולל הבטחת שכר על קיומן, אך פירוטן של המצוות אינו מעניין הסיפור הזה, שכן, שלא כבמצוות שבת הקשורה לסיפור המן שבתוכו היא משובצת, כאן אין קשר מהותי בין המצוות שניתנו במרה לבין הסיפור על מה שאירע שם.

ההנחה שבמרה ניתנו כמה ממצוותיה של תורה, ושישראל נתחייבו במצוות אלו מכאן ואילך, מאפשרת לפרש בפשטות את המשך הסיפור: "וְשָׁם נִסְהוּ" – כדברי הספורנו:

13. הספורנו על "וְשָׁם נִסְהוּ"

"אם יקבל החוק והמשפט אשר שם לו, ולא יחזור לסורו".

וכן לפרש כמשמעו את פסוק כו:

"אם שמוע תשמע לקול ה' א-להיך, והישר בעיניו תעשה, והאזנת למצותיו, ושמרת כל חקיו" –

הכוונה בכל הנאום הזה היא למצוות ולחוקים שניתנו זה עתה במרה.

ה. מהי "כל המחלה אשר שמתני במצרים"?

השכר שמבטיח ה' לישראל אם ישמעו לקולו וישמרו את מצוותיו מצריך ביאור:

כל המחלה אשר שמתני במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רפאך.

מהי "כל המחלה אשר שמתני במצרים"?

בסדרת הברכות שבראש פרשת עקב אנו מוצאים מונח דומה, הבא גם בהקשר דומה:

14. דברים ז'

(יב) והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה

(טו) והסיר ה' ממך כל חלי וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישימם בך, ונתנם בכל שנגאך.

שוב אנו מוצאים זאת בקלות שבפרשת כי תבוא, בהקשר דומה אך בניסוח מהופך:

15. דברים כ"ח

(נח) אם לא תשמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת... (נט) והפלא ה' את מכתך... מפות גדלות ונאמנות וחלים רעים ונאמנים.

(ס) והשיב בך את כל מדוה מצרים אשר יגרת מפניהם, ונדבוק בך.¹³

רש"י מפרש את המונח הזה, החוזר בשלושה מקומות בתורה, דווקא בהופעתו השלישית:

16. רש"י

"[כל מדוה מצרים] אשר יגרת מפניהם" – מפני המכות,¹⁴ כשהיו ישראל רואין מכות משונות הבאות על מצרים, היו יראים מהם שלא יבואו גם עליהם. תדע, שכן כתוב: "אם שמע תשמע" וגו' "כל המחלה אשר שמתני במצרים לא אשים עליך".¹⁵ אין מייראין את האדם אלא בדבר שהוא יגור ממנו.

¹³ בקלות שבפרשת כי תבוא (דברים כ"ח, כז) נזכר בין שאר המחלות גם "שחין מצרים", ואפשר שמחלה זו היא פרט אחד מ"כל מדוה מצרים".

¹⁴ כוונת רש"י היא שהמילים "אשר יגרת מפניהם" מתייחסות אל "כל מדוה מצרים", ואף שהמילה 'מדוה' כתובה בלשון יחיד, הכוונה למדוה' (כמו בדברים ז', טו). רש"י בא למנוע את הפירוש שהמילים "אשר יגרת מפניהם" מתייחסות

ל"מצרים", שלו תפרש כך, תשתבש לומר שימדוה מצרים' פירושו המכות שהכו אותן המצרים אשר אתה ירא מפניהם, ולא המכות שבהן הוכו המצרים עצמם.

¹⁵ רש"י מביא הוכחה מן הפסוק בשמות כי "מדוה מצרים" פירושו "המחלה אשר שמתני במצרים". אין הוא מביא את הפסוק בדברים ז', טו משום שאף אותו ניתן לפרש בטעות כי "מדוה מצרים הרעים אשר ידעת" הם הרעות שהקעו לנו המצרים.

אחר שביאר רמב"ן את עניין החוק והמשפט על פי דברי רבותינו ועל פי פירושו של רש"י, כפי שהבין את דבריהם, הוא מציע דרך משלו לביאור העניין "על דרך הפשט":

כאשר החלו לבוא במדבר הגדול והנורא וצמאון אשר אין מים, שם להם במחיתם וצרכיהם מנהגים אשר ינהגו בהם עד בואם אל ארץ נושבת. כי המנהג יקרא 'חוק'...¹⁰ ויקרא 'משפט' בהיותו משוער כהוגן...¹¹ או שייסרם בחוקי המדבר – לסבול הרעב והצמא, לקרוא בהם אל ה', לא דרך תלונה; ומשפטים שיחיו בהם – לאהוב איש את רעהו ולהתנהג בעצת הזקנים, והצנע לכת באהליהם בעניין הנשים והילדים, ושינהגו שלום עם הבאים במחנה למכור להם דבר; ותוכחות מוסר – שלא יהיו כמחנות השוללים אשר יעשו כל תועבה, וכעניין שציווה בתורה (דברים כ"ג, י): "כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע".

ובכן, במרה אכן ניתנו לישראל "חק ומשפט" מסוימים, אך אלו אינן מצוות התורה.

הם ניתנו לישראל על מנת שיקיימו אותם במדבר, אך אלה לא פורטו, משום שהיו אלו הנהגות אך לאותו דור שהחל עתה את מסעו במדבר.

רמב"ן אינו ממשיך לפרש על פי אותה 'דרך הפשט' את האמור בפסוק כו: "אם שמוע תשמע לקול ה'... והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו" –

האם הכוונה לאותם סדרי חיים זמניים במדבר, או שמא גם לפי פירוש זה הכוונה למצוות שיצווה אותם בעתיד (ואז אין קשר ברור בין 'החוק והמשפט' שניתנו במרה לבין נאום ה' הבא בפסוק כו)?

ברם נראה כי תפיסת המדרשים היא שבמרה אכן ניתנו לישראל מצוות של תורה, אף אם מצוות אלו נכתבו בתורה במקומות אחרים.¹²

והרי נתינת מצוות לישראל החלה כבר במצרים, כפי שקראנו בפרשת בא.

אף במדבר ניתנו לישראל מצוות, עוד בטרם הגיעם להר סיני, כמו מצוות שבת שניתנה בקשר למן במדבר סיני:

12. שמות ט"ז, כג-ל

... (כה) ויאמר משה אכלהו היום כי שבת היום ליהנה היום לא תמצאהו בשדה: (כו) ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו: (כז) ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקט ולא מצאו: (כח) ויאמר יהוה אל משה עד אנה מאנתם לשמר מצותי ותורתי: (כט) ראו כי יהנה נתן לכם השבת על כן הוא נתן לכם ביום הששי לחם יומים שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי: (ל) וישבתו העם ביום השביעי:

אין אפוא כל מניעה להניח שאף במרה ניתנו מצוות אחדות של תורה.

על שאלת רמב"ן "למה לא פירש כאן החוקים האלה והמשפטים", יש לענות כי הסיפור על האירועים במרה הוא 'סיפור' ואינו 'פרשה של מצוות'.

¹⁰ כאן מביא רמב"ן שני פסוקים להוכיח זאת: משלי ל', ח; ירמיהו ל"ג, כה.

¹¹ כאן מביא רמב"ן שלושה פסוקים להוכיח זאת: שמי"א כ"ז, יא; בראשית מ', יג; ירמיהו ל', יח.

¹² כך תפיסתם של פרשנים אחדים. ראה לדוגמה את דברי ר"ע ספורנו שהובאו בסעיף ג לעיל.

העונשים שמביא ה' על עוברי רצונו בדרך כלל הם במסגרת עולם הנוהג כמנהגו.

כל השאלות הללו ייפתרו על נקלה אם נפרש כי "כל המחלה אשר שמת במצרים" או "מדוי מצרים הרעים" הם מחלות ממש (לאו דווקא 'תחלואים רעים' הממיתים את האדם) שבהן לקה העם המצרי יותר מעמים אחרים.

אין מדובר כאן במכות הדרמטיות שהוכה בהן העם המצרי בפרק זמן קצר בתולדותיו, אלא במחלות ממושכות שמירו את חייו בתמידות לאורך כל ההיסטוריה ועד לימינו, כפי שנברר להלן.

הסרת המצב החולני הזה, או אי נתינתו על ישראל (שבשבתם במצרים היו ודאי אף הם נגועים בו) משמעו הבטחת חיים של בריאות לבני ישראל המקיימים את מצוות ה'.

הדברים שלהלן מבוססים על מאמרו המלומד של פרופ' מאיר בר אילן 'מדוי מצרים' ב'דף שבועי' לפרשת השבוע¹⁷, וכן על הערך 'בילהרציה' באנציקלופדיה עברית¹⁸:

19. פרופ' מאיר בר אילן
כבר בעת העתיקה הייתה מוכרת התפיסה כי יש קשר בין מצבו הבריאותי של עם לבין תנאי חייו המיוחדים לו באזור הגיאוגרפי שבו הוא חי. תפיסה זו רווחה גם בימי הביניים והיא קיימת גם בימינו ברפואה המודרנית.

המייחד את מצרים מבחינה גיאוגרפית ואקלימית הוא היותה ארץ מדברית שכמעט ואין בה משקעים. קיומה של מצרים תלוי בנהר העצום הזורם לאורכה: הוא מקור החיים במצרים, הוא המשקה את אדמות העמק שבשתי גדותיו בהציפו אותן (ובכך מאפשר חקלאות אינטנסיבית), והוא המספק מי שתייה לתושביה.

מקור הברכה הזה במצרים הוא גם מקור קללתה: הנהר הארוך הזה מנקז בדרך הילוכו את הפרשותיהם של בני האדם ושל בעלי החיים הרבים החיים בעמק הנילוס. צינור ההשקיה והשתייה של מצרים הוא גם צינור הביוב שלה.

מצב זה גרם לכך שהעם המצרי היה נגוע בטפילים שונים, ובראש וראשונה במחלת הבילהרציה¹⁹, בהיקף שלא היה מוכר במקומות אחרים.

מצרים היא אחת הארצות היחידות המספקות לחוקרים ידע עשיר על מצב המחלות בהן בימי קדם: השתמרות אלפי מומיות (גופות חנוטים) ושלדים במזג האוויר היבש שלה מאפשר חקירה של המחלות שבהן לקה העם המצרי הקדום. המחלה הבולטת בשרידים אלו היא הבילהרציה (המותירה שרידים של הטפיל או של ביציו).

במחלה זו נדבקו בני אירופה לראשונה בעת שנפוליון הגיע עם צבאו למצרים, ורבים מחייליו לקו בה. מידת שכחותה של המלה באזורים הכפריים של מצרים באמצע המאה העשרים (!) התקרבה ל-100%²⁰.

לפעמים מתרפאת המחלה מעצמה לאחר חודשים אחדים, אולם בדרך כלל היא הופכת למחלה כרונית הנמשכת לעתים 20

¹⁷ יוצא על ידי אוניברסיטת בר-אילן, דף מספר 354, לפרשת עקב תשי"ס.

¹⁸ כרך ח, עמ' 438-440, הערך נכתב על ידי ד"ר גדעון ויטנברג (פאראזיטולוג).

¹⁹ סיבת המחלה לא הייתה מוכרת באירופה, שבתנאי האקלים שלה המחלה אינה יכולה להתפתח, והיא נתגלתה לרפואה המודרנית על ידי הרופא הגרמני בילהרץ, שגילה אותה במצרים בשנת 1852. עלוקה טפילית חודרת למערכת הדם של האדם ושל יונקים אחרים, ומתיישבת בכלי הדם מסביב לשלפוחית השתן, ושם היא מחוללת נזקים שונים וגורמת לכאבים ולסבל רב. התפשטות הטפיל מתאפשרת מחמת מגע של האדם במים נגועים, בעת רחצה, השקיה, דיג וכדומה.

²⁰ נתון מדהים זה מופיע באנציקלופדיה עברית (ראה הערה 18), עמ' 440. מי בר-אילן מביא נתון שונה.

אף ראב"ע מפרש כך בפירושו הארוך לפסוקנו:

17. ראב"ע בפירושו הארוך

וטעם "המחלה" – יש לך לזכור, כי בעיניך ראית המחלה והנגעים והמכות "אשר שמת במצרים" בעבור שמרדו בי. ואם תשמע חוקי תימלט מהם, שלא אעשה לך כאשר עשיתי להם.

פירוש זה קשה מכמה צדדים:

ראשית, מדוע המכות שהוכו המצרים מכונות 'מחלות' או 'מדוים'?

דבר זה אינו מתאים לרוב המכות, שלא היו קשורות כלל לחולי הגוף או לכאבו.¹⁶

שנית, הן במקומנו והן בדברים ז', טו נזכרים "כל המחלה אשר שמת במצרים" או "מדוי מצרים הרעים" בהקשר של שכר על קיום מצוות ה'.

הכיצד?

השכר יהא בכך שה' לא 'ישים' את אלו על מקיימי מצוותיו הנאמנים.

וזה דבר פלא:

איזו הבטחה זו, שה' לא יכה בנו כמכות שהביא על פרעה ועל עמו, בזכות זאת שנקיים את מצוותיו?

ובלשון רמב"ן (במקומנו):

18. רמב"ן

"אין דרך שיבטיח האדון את עבדיו: אם תעשה כל רצוני וחפצי, לא אמית אותך... ולא כן כל ההבטחות שבתורה!"

רמב"ן תירץ את שאלתו (על סמך ההנחה שמדובר כאן במכות מצרים) בכך שמכלל ההן יש לשמוע את הלאו.

מכלל התנאי החיובי יש לשמוע את הפכו:

"זו אזהרה שיזהירם שלא יהיו במורדיו כמצרים, כי בשמעם קולו יינצלו מכל אותה המחלה (- המכות), כי 'כל המחלה' היא ראויה לבוא על כל עוברי רצונו כאשר באה על המצרים שלא שמעו אליו".

פירושו דחוק בשתיים:

הפיכת התנאי החיובי לאזהרה הצופנת עונש, גם במקומנו וגם בדברים ז', טו, היא דחוקה;

אף האיום אינו מובן:

מכות מצרים היו ביטוי למאבק חד-פעמי בהיסטוריה האנושית, שבו ה' חולל סדרת נסים גלויים כדי 'להתעלל' בפרעה ובמצרים, וכמופת לכל באי עולם.

וכיצד כותב רמב"ן כי "המחלה היא (- מכות מצרים) ראויה לבוא על כל עוברי רצונו כאשר באה על המצרים שלא שמעו אליו"?

וכי היכן מצינו שה' מכה את כל עוברי רצונו במכת צפרדעים, או במכת חושך, או במכת בכורות?

¹⁶ א. עמוס חכם בפירושו לפסוקנו בסדרה 'דעת מקרא' כותב: "כל המחלה – הכוונה למכות מצרים, שיש בהן מחלות ממש, כגון דבר ושחין ומכת בכורות. המכות האחרות הן פגעים העשויים להביא מחלות, כגון מכת הדם, שהשותה מים שנהפכו לדם ודאי יחלה". ודחוק הוא.

ב. יש לשים לב שבכל שלושת המקומות בא הביטוי שאנו מתקשים בו בהקשר 'רפואי' רחב יותר: במקומנו: "כי אני ה' רפאך"; בדברים ט', טו: "והסיר ה' ממך כל חלי..."; בדברים כ"ח, נט: "וחלים רבים ונאמנים".

1. מימי מצרים לעומת מימי ישראל

מהי המשמעות הריאלית של הבטחת ה' לישראל כי נכוננו להם בעתיד חיים בריאים, ללא אותן מחלות המאפיינות את יושבי מצרים, ובלבד שיקבלו את מצוות ה' וישמרו אותן?

נראה שהבטחה זו קשורה לנתינתה הקרובה של ארץ כנען לישראל.

ארץ ישראל מתוארת בתורה כניגודה של ארץ מצרים בתחום ההזדקקות למים:

21. דברים י"א

(ו) כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הוּא, אֲשֶׁר יֵצְאֶתְּ מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זֶרְעֶךָ וְהִשְׁקִיתָ בְּרִגְלֶךָ כִּגְוֹן הַיַּרְק (יא) וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעוֹת, לְמַטֵּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁטָף מֵיָם.

מצרים ניזונה ממי הנילוס המציף את שדותיה.

החקלאי המצרי מעביר את מי הנילוס בתעלות השקיה מערוגה לערוגה על ידי פתיחה וסתימה שלהן באמצעות רגליו היחפות.

שיטת השקיה זו מאפשרת חקלאות עשירה ואינטנסיבית – "כגן הירק".

אגב כך באים החקלאי המצרי ובני ביתו במגע יומיומי עם מי הנהר המזוהמים (הם גם שותים אותם וגם רוחצים בהם), וכך הם נדבקים במדוי מצרים הרעים – בכל המחלה אשר שם ה' במצרים.

ארץ ישראל, לעומת זאת, היא "אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעוֹת" הניזונים ממטר השמים.

במקום אחר נאמר עליה:

22. דברים ח', ז

"אֶרֶץ נְחָלִי מַיִם, עֵינֹת וְתַהֲמוֹת יֵצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהָרִים."

מימיה זכים וצלולים, ואינם מזוהמים כמימי נהר מצרים²⁵, וממילא העם היושב עליה אינו סובל מן המחלות שמהן סובל העם המצרי.

רשב"ם, ראש וראשון למפרשי הפשט, אף שלא היה מצויד בכל הידע שיש בידנו בנוגע למצרים, הרגיש בחוש פרשני-ספרותי כי כל האמור בנוגע למחלה ששם ה' במצרים ולמניעתה מישראל – הכול נוגע בשאלת המים.

אמנם פירושו אינו זהה לדרך שבה הלכנו אנו, אך הוא קרוב מאוד למה שהצענו.

על הקשר בין טיב המים לבין מניעת מחלות למד רשב"ם מפסוק הקרוב בעניינו לפסוקים שאנו עוסקים בהם.

לקראת סופה של פרשת משפטים, בפרשת "הנה אנכי שלח מלאך לפניך" (שמות כ"ג, כ-לג), מופיע נאום אזהרה על שמירת המצוות ובייחוד על הישמרות מעבודה זרה, ובו הבטחות שונות לשכר טוב. וכך נאמר שם בפסוק כה:

23. שמות כ"ג

(כה) וְעַבַדְתֶּם אֶת ה' אֱ-לֹהֵיכֶם

וַיִּבְרַךְ אֶת לַחְמְךָ וְאֶת מִימְיֶךָ, וְהִסְרֹתִי מִלְּפָנֶיךָ.

או 25 שנה. המחלה גורמת סבל רב ללוקים בה בכל שלביה, ומותירה נזקים כבדים בגוף האדם גם לאחר היעלמה. תוצאותיה הנפוצות הם אנמיה ודלדול כללי של גוף האדם הלוקה בה.

מצרים סבלה (ועדיין סובלת) מעוד שתי קבוצות של 'מדוויים' שהיו אופייניים לה: מחלות עיניים ובייחוד הגרענת (טרקומה), שמהן סבלו המצרים יותר מכל בני התרבויות של העולם העתיק. מחלות אלו נובעות ממיקומה של מצרים במדבר – גרגרי החול תוקפים את העיניים וגורמים להן נזקים.

הבעיה האחרת האופיינית למצרים היא הכשות נחשים ועקרבים. מיקומה של מצרים ותנאיה האקלימיים המיוחדים גורמים לריבוי של בעלי חיים ארסיים אלו, וממילא לריבוי הכשות.

הספרות הרפואית העשירה של מצרים העתיקה הרבתה לעסוק הן בריפוי מחלות עיניים רבות ושונות והן בדרכי הטיפול השונות בהכשות של כעשרים וחמישה מיני נחשים ארסיים. אולם להתמודד עם הבילהרציה – זאת לא ידעה הרפואה המצרית העתיקה, לא להתמודד עם המחלה עצמה ולא עם אפשרות מניעתה.

בני ישראל היוצאים ממצרים, שאליהם מכוונים דברי התורה, הכירו היטב את "מַדְוֵי מִצְרַיִם הַרְעִים" הללו.

עשר המכות אמנם לא פגעו בהם, אולם המחלות האופייניות לארץ מצרים, המלוות את יושבי הארץ הזאת מימי קדם ועד לימינו, ודאי פגעו בדרך הטבע אף בבני ישראל²¹, והם יראו מפניהן.

על רקע זה מובנת היטב ההבטחה לישראל כי קיום מצוות ה' יבטיח להם בעתיד חיים של בריאות, לא כאותם חיים חולניים של העם המצרי, שאותם הכירו ומהם סבלו בישיבתם הארוכה במצרים.²²

על רקע דברים אלו ניתן גם ליישב קושי בהבטחת ה' במקומו: אם ה' לא ישים על ישראל את 'כל המחלה אשר שם במצרים', מה פשר חתימת ההבטחה בנימוק "כִּי אֲנִי ה' רַפְאֵךְ"?

מי שאינו חולה אינו צריך ריפוי!²³

הפרשנים ענו על כך תשובות שונות.

רש"י ענה על כך:

20. רש"י

"לֹא אֲשִׁים" – ואם אשים, הרי היא כלא הושמה – 'כי אני ה' רפאך'²⁴.

אנו מציעים שינוי קל בפירושו:

"לֹא אֲשִׁים" – בעתיד;

ובמה שנוגע למחלות מצרים שכבר הושמו בכם בשבתכם בה – אני אסירן מכם – "כִּי אֲנִי ה' רַפְאֵךְ".

²¹ נראה שדבר זה רמוז בדברי משה בדברים ז', טו "וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת" – 'ידעת' מתוך התנסות בהם. אפשר שזו גם כוונת הפסוק בדברים כ"ח, ס "והשיב בך את כל מדוה מצרים" – ישיב בך את מה שהיה לך בעבר.

²² ולאידך גיסא, אי שמירת המצוות יביא עליהם חוליים רבים ונאמנים, וביניהם אף את מדוי מצרים, הזכורים עדיין לבניהם של יוצאי מצרים לרע, ואשר הם יראים מפניהם (דברים כ"ח, נח-ס).

²³ זוהי שאלת ר' יצחק במכילתא: "הא אם אין בהם מחלה, מפני מה הם צריכים רפואה?"

²⁴ בהמשך דבריו מופיע: "זהו מדרשו. ולפי פשוטו...". אולם קטע זה – שבהמשך – אינו מצוי בדפוס הראשון של פירוש רש"י.

²⁵ רק האדם המודרני, המנצל את מימיה ניצול יתר, ואף מזהם את מי התהום בפעולותיו על הארץ, מצליח לשנות את מצבם של המים בארץ ישראל.

ומנגד, רפואתם של ישראל בידי ה' קשורה בברכה שה' יברך את מימיהם, שיהיו מים טובים.

והנה, מים רעים שה' מרפאם והופכם למים טובים ומתוקים – זהו האירוע המתואר במחצית הראשונה של סיפורנו!

כלומר, הקשר בין שתי המחציות המתבטא במילה "רפאך" אינו לשוני גרידא, אלא כל העניין הנידון בסופה של המחצית השנייה קשור בקשר ענייני הדוק לנושאה של המחצית הראשונה – עניין הרפואה והחולי בקשר למים רעים ולמים טובים.

אלא שבכך אין עדיין כדי לענות תשובה מספקת לשאלתנו אודות הנושא של הסיפור השלם.

בסעיף ד דנו בשאלת רמב"ן "למה לא פירש כאן החוקים והמשפטים" שאותם שם ה' לישראל במרה.

בסוף אותו סעיף ענינו על כך כי האירועים במרה מתוארים במסגרת של 'סיפור' ולא של 'פרשה הלכתית'.

נושאו של הסיפור, אמרנו שם, הוא אמנם 'נתינת מצוות לישראל', והסיפור כולל נאום קצר של ה' המזהיר על שמירת המצוות הללו ומבטיח שכך על קיומן.

לכאורה זהו הנושא של המחצית השנייה של הסיפור בלבד, ואילו הנושא של המחצית הראשונה הוא 'תלונתם של ישראל והטיפול בה' – נושא שונה בעליל, שהוא משותף לסיפורים רבים נוספים המתארים את קורות נדודי ישראל במדבר.

אנו באים להציע כי הנושא של הסיפור השלם הוא: 'נתינת מצוות לישראל שקיומן יקבע את גורלם בעתיד'.

בהמשך דברינו ננסה לטעון כי אף המחצית הראשונה משרתת את הנושא הזה, ואינה בגדר סיפור תלונה המסופר לשם עצמו.²⁷

ואם כך הדבר, סיפורנו אינו סיפור מבוא לסיפורי התלונות במדבר, כפי שכתבנו בסוף סעיף א (ובהערה 5), אלא ניתן לראות בו דווקא סיפור מבוא לפרשת מתן תורה.

במרה החלה נתינתם של חוק ומשפט לישראל, כראשיתו של תהליך שיימשך בהר סיני, באוהל מועד ובערבות מואב.²⁸

הצעתנו היא לראות במחצית הראשונה של הסיפור תיאור התרחשות המהווה משל למה שיבוא במחצית השנייה.

ריפוי המים המרים באמצעות 'עץ' שלא נקב בשמו, משל הוא לריפויים של ישראל ממחלותיה של מצרים באמצעות המצוות שניתנו להם ושאותן יקיימו.

²⁷ ובאמת, כסיפור תלונה הסיפור הוא כה חסכני, עד שאין לעמוד על כוונתו: האם יש בו ביקורת על תלונתם של ישראל (כפי שהבינו מפרשים אחדים)? אין לכך ביטוי מפורש, ועל כל פנים ברור שאין זה מרכז הכובד של המסופר במחצית הראשונה. גם הנס מתואר כאן בצורה כה תמציתית עד שקשה לראות בו את עיקר בשורת הסיפור.²⁸ דווקא סיפור נתינת המצוות במרה הוא שמהווה מבוא לפרשת מתן תורה, אף שמצוות ניתנו לישראל עוד במצרים, משום שהמצוות שניתנו במצרים (וכן אלו שיינתנו במדבר סין בקשר למן) הן מצוות המתחייבות מן האירוע ההיסטורי המתואר באותו מקום. אולם במרה ניתנו 'חוק ומשפט' שלא בהקשר לאירוע מסוים המחייב את נתינתם (ועל כן לא פורטו המצוות הללו, ראה דברינו בסוף סעיף ד). בכך דומה נתינת המצוות במרה לנתינתן בהר סיני (ובהמשך, לנתינתן באוהל מועד).

ופירש שם רשב"ם את הקשר בין שני חלקי הייעוד הטוב הזה: 24. רשב"ם

"והסירותי מחלה" – שבאה על ידי מים רעים, כמו שפירשתי במרה.

נראה עתה את מה שפירש במרה. את המילים "כל המחלה אשר שמתני במצרים" מפרש אמנם רשב"ם ביחס למכות מצרים, אך רק ביחס לראשונה שבהן, אשר נגעה למימי מצרים:

25. רשב"ם
"כל המחלה אשר שמתני במצרים" – שעשיתי מימיהם דם ולא היה להם מים לשתות.²⁶
"לא אשים עליך כי אני ה' רפאך" – אשר רפאתי למים, כדכתיב לשון זה באלישע כשריפא המים.
"כל המחלה" – במים מדבר, כדכתיב "וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך".

שימו לב כי בסוף דבריו חוזר רשב"ם למילים "כל המחלה" שכבר ביאר אותן קודם לכן, וקושר מילים אלו לפסוק שבפרשת משפטים.

נראה שרצונו לומר, כי במילים אלו כלול יותר ממה שאמר בראש דבריו:

לא רק מכת דם כלולה במחלה אשר שמתני במצרים, אלא מחלות ממש, שמקורן במים הרעים של מצרים.

ואילו את מימיהם של ישראל בארצם, יברך ה' – רופאם של המים במרה (וביריחו), וכך הוא יסיר מישראל מחלות שמקורן במים רעים.

ז. נושאו של סיפור המאורעות במרה

עתה עלינו לשוב אל השאלה העיקרית ששאלנו בנוגע לסיפורנו בסעיף ב לעיל:

מהו הקשר בין שתי המחציות של סיפורנו? לכאורה, עוסקת כל מחצית בנושא משלה, ואם כך מהו הנושא של הסיפור השלם?

בסעיף ג הראינו כי בכל מחצית נמצאת מילה אחת הרומזת לעניינה של המחצית האחרת:

המילה "ויורהו" במחצית הראשונה רומזת להוראת החוק והמשפט במחצית השנייה.

(אף שהיא מתפרשת כראוי במקום הופעתה, בקשר ל"עץ", ראה את דברי רמב"ן המובאים בסעיף ג בקשר לכך);

המילה "רפאך" החותמת את המחצית השנייה רומזת לריפוי המים על פי הוראת ה' במחצית הראשונה.

(אף שהיא מתפרשת כראוי במקומה ביחס ל"כל המחלה אשר שמתני במצרים").

הבירור שעשינו בשני הסעיפים הקודמים ביחס למשמעות המילים "כל המחלה אשר שמתני במצרים" מלמד עוד יותר על הקשר בין סיום המחצית השנייה לבין האירוע המתואר במחצית הראשונה:

בשני המקומות מדובר בטיב המים ובהשפעתם על חיי האדם.

"כל המחלה אשר שמתני במצרים" קשורה במים הרעים שמהם ניזונים המצרים.

²⁶ נראה שאין כוונת רשב"ם לזהות 'מחלה' עם 'מכה' כשם שעשו פרשנים אחרים, אלא שכוונתו לומר כי מים מזוהמים, כמו שהיו מימי מצרים בעת מכת דם – הם הנקראים 'מחלה', ואילו הפיכת מים מזוהמים למים ראויים לשתייה – היא הנקראת 'ריפוי' של המים.

והנה, פסוקים אחדים לאחר מכן באה פסקה נוספת בשבח התורה:

פרק ד': (א) שָׁמְעוּ בָנִים מוֹסֵר אֵב וְהִקְשִׁיבוּ לְדַעַת בֵּינָה (ב) כִּי לָקַח טוֹב נְתַתִּי לָכֶם תּוֹרַתִי אֶל תַּעֲזֹבוּ. (ג) כִּי בֶן הָיִיתִי לְאָבִי כַךְ וְיַחֲדָי לְפָנַי אָמַרְי. (ד) וַיִּרְנֵי וַיֹּאמְרָ לִי יִתְמַךְ דְּבָרִי לְבֶן שְׁמֵר מְצוֹתַי וְחַיָּה.

וכזכור, הביא רשב"י ראייה לטענתו כי "וַיִּרְנֵי" עניינו הוראת דברי תורה, מן הפסוק האחרון בפסקה זו.

וברור שגם הפסוק המשווה את התורה ל"עֵץ חַיִּים" ריחף לנגד עינינו.³⁵

מה שלא אמרו החכמים הללו, אולי מרוב פשטותו, הוא שבהמשך סיפורנו, ממש באותו פסוק הנדרש בדבריהם, נאמר:

שָׁם שָׁם לוֹ חֵק וּמִשְׁפָּט

החוק והמשפט שהורה ה' למשה "שָׁם", במרת, הם דברי התורה שעליהם דיברו החכמים הללו, והם הנמשל של 'עץ החיים' שהושלך אל המים בהוראת ה'.

אם ה'עֵץ' הוא משל לחוק ולמשפט ששם ה' לישראל במרה, מתבקש לראות במים המרים שבמרה משל למצבם של ישראל.

ואכן, מצאנו מדרש נוסף שרומז לתפיסה מעין זו.

בשמות רבה, ובמקבילה בתנחומא בובר ויקהל ט, נאמר:

28. שמות רבה, פרשת ויקהל (ג),

"ויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה" – למה? "כי מרים הם", אמר ר' לוי: **הדור היה מר במעשיו.**

המדרש מנצל דו-משמעות תחבירית:

מהו הנושא של המשפט "כי מרים הם", למה רומז הכינוי 'הם'?

האם זהו הנושא של המשפטים הקודמים באותו פסוק, דהיינו ישראל, או שמא המושא של המשפט האחרון 'מים' הוא ההופך לנושא של "כי מרים הם"?

מבחינה תחבירית טהורה אין להכריע, ומבחינת ההקשר וההיגיון ברור שהכוונה היא כי **המים הם המרים.**

אולם הדרשן דורש כי "הדור היה מר במעשיו".

ולפי דברינו אין הבדל בין שתי האפשרויות:

המים המרים הם משל לדור יוצאי מצרים, שהיה מר במעשיו.

על פי תפיסה זו נשלם המשל בנמשל:

כשם שה'עֵץ', עֵץ חַיִּים, המתיק וריפא את המים המרים, כך ה'חוק ומשפט' שניתנו לישראל, אם הללו אכן יקיימו אותם, ירפאו את ישראל מ'מירותם' – מן המחלות שבהם נגועים מימיה של מצרים והעם המצרי עצמו.

ושמא רשאים אנו לראות ב'מחלה' המאפיינת את מצרים, לא רק מחלות פיזיות, אלא גם ביטוי לעולמה הרוחני של מצרים – לאלילות, לשעבוד האדם בממלכה הפרעונית האדירה ולמידות רעות נוספות.

³⁵ ואכן, במקבילה למדרשו בתנחומא בובר, בשלח יח, מופיעה דעת רשב"י בלשון זו:

"ויורהו ה' עֵץ – ויורהו לא נאמר אלא ויורהו. אמר ר' שמעון בן יוחי: דבר מן התורה שכתוב בה 'עֵץ חַיִּים' לימדו הקב"ה, ואמר על המים, ונמתקו".

כאילו להיתלות בו בפרשנות זו של סיפורנו, מצאנו דברים ברוח זו במכילתא דרבי ישמעאל.

חכמים שונים דנים בשאלה:

מה היה העץ שאותו השליך משה אל המים:

26. מכילתא דרבי ישמעאל (מסכתא דויסע פרשה א)

רבי יהושע אומר: זה עץ של ערבה (- הגדלה על המים).

רבי אלעזר המודעי אומר: זה עץ של זית, שאין לך עץ מר יותר מעץ הזית.²⁹

רבי יהושע בן קרחה אומר: זה עץ הרדופני.³⁰

רבי שמעון בן יוחאי אומר: **דבר מן התורה הראהו, שנאמר: "ויורהו ה' עֵץ", "ויראהו ה' עֵץ" – אינו אומר, אלא "ויורהו", כעניין שנאמר "ויִרְנֵי וַיֹּאמְרָ לִי [יִתְמַךְ דְּבָרִי לְבֶן שְׁמֵר מְצוֹתַי וְחַיָּה] (משלי ד', ד).**³¹

רבי נתן אומר: זה עץ קתרוס.

ויש אומרים: עיקר תאנה ועיקר רמון.³²

דורשי רשומות אמרו: **הראהו דברי תורה**³³ שנמשלו לעץ, שנאמר: "עֵץ חַיִּים הִיא לְמַחְזִיקִים בָּהּ" וגו' (משלי ג, יח).

רבי שמעון בן יוחאי ו'דורשי רשומות' אמרו דבר אחד:

'עֵץ' זה, שהשלתו אל המים גרמה להמתקתם, משל הוא לדברי תורה (ועל כן אין חשיבות לזיהוי הבוטני שלו).

אלא שרשב"י מדגיש את הראיה בפסוקנו לכך, והיא לשון "וַיִּרְנֵי" שפירושה 'וילמדהו'³⁴, ולשון זו רומזת אפוא להוראת דברי תורה שהורה ה' למשה.

'דורשי רשומות' משלימים את דרשתו של רשב"י כשהם מבססים את הטענה כי "עֵץ" הוא משל לתורה על פי הפסוק בספר משלי.

הפסקה בספר משלי, שהפסוק המובא בדברי 'דורשי רשומות' חותם אותה, פותחת בפסוק זה:

27. משלי ג'

(יג) אֲשֶׁרֵי אֶדָם מִצָּא חֲכָמָה וְאֶדָם יִפִּיק תְּבוּנָה.

ה'חכמה' בספר משלי מתפרשת ככינוי לתורה ולמצוותיה.

וכך מסיימת אותה פסקה המדברת בשבח החכמה- התורה:

(יז) דְרָכֶיהָ דְרָכֵי נְעִים וְכָל נְתִיבוֹתֶיהָ שְׁלוֹם.

(יח) עֵץ חַיִּים הִיא לְמַחְזִיקִים בָּהּ וְתִמְכֶּיהָ מְאֹשֶׁר.

²⁹ הטעם לדעה זו מתפרש בהמשך המדרש: "רבי שמעון בן גמליאל אומר: בא וראה כמה מופרשין דרכי הקב"ה מדרכי בשר ודם: בשר ודם – במתוק מרפא את המר, אבל הקב"ה – מרפא את המר במר".

³⁰ אם ההרדופני הזה הוא מה שקרוי כיום 'הרדוף הנחלים', זהו שיח הגדל על המים ועליו רעילים במיוחד (וכך תיאר אותו בעל הערוך בערך 'הרדפני'). את הטעם לזיהוי זה – ראה בהערה הקודמת.

³¹ ראה דברי רשב"י המובאים בסעיף ג בקשר לפרשנות המילה 'ויורהו'. רשב"י חוזר על טענתו של רשב"י (ואף מביא את אותו הפסוק מספר משלי), אך אינו מקבל את פתרונו הדרשני, אלא מיישב את השאלה בדרך הפשט.

³² תאנה ורימון הם שני עצי הפרי שפירותיהם מתוקים מבין שבעת המינים (הגפן מיועדת בעיקר לייב, והדבש – לא נזכר מאיזה עץ הוא בא). כוונת היש אומרים' היא אפוא שהמתקת המים המרים נעשתה מכוח מתיקות פירותיה של ארץ ישראל.

³³ במדרש הגדול מופיעה דעת 'דורשי רשומות' בנוסח זה (ומשמ הועתקה למכילתא דרשב"י): "דורשי רשומות אומרים: הורהו דברי תורה שמשולין בעץ...". והיא נוסחה נכונה, שהרי דברי תורה – אין 'מראים' אותם אלא 'מורים' אותם. כך ראוי לגרוס גם בדברי רשב"י לעיל 'דבר מן התורה הורהו', שהרי רשב"י מבסס את דרשתו על הלשון 'ויורהו'.

³⁴ ראו לציון שאונקלוס תירגם את המילה 'ויורהו' – "ואלפיה" – ולמדו. לא כך תרגם התרגום המיוחס ליונתן, אלא "ואחיהו" – והראה לו, וכנגד תרגום מעין זה יוצא רשב"י.

סיפור בקיעת ים סוף בראש פרשתנו מתאר את שחרורם של ישראל מיראת המצרים הקבועה עדיין בלבם ואת המרתה ביראת ה'.

סיפור האירועים במרה, תחנתם הראשונה במדבר, מתאר את ראשית כניסתם של ישראל לעול מצותיו של גואלם, ואת שחרורם אגב זאת מ"כל המחלה אשר שמתה במצרים" – מן המורשת המצרית המעיקה אל חיים של "אני ה' רפאך".

מצוות התורה הניתנות לישראל ידחו את כל המשקעים המצריים הללו, הגופניים והרוחניים, שמהם סובלים ישראל, ויעניקו להם חיים של רפואת הנפש ורפואת הגוף בארצם המבורכת.

סיפור יציאת מצרים בפרשת בא מתאר את שחרורם של ישראל מהיותם עבדים למצרים ואת הוצאתם מארץ שעבודם;